

ĮKVĖPTAS ŽODIS, ĮKVĖPTA MINTIS

Anykščių šilelyje esama ne vien retorinių klausimų („Kas jūsų grožei senobinei tiki?“), bet ir slaptėsių, ne iš karto klausti mus verčiančių minčių. Viena jų mezgasi ten, kur giesmė (taip Antanas Baranauskas visur vadino savo poemą) baigiasi:

*Ir liko šitie kalnai pliki ir kelmuoti,
Aplaistyti ašarom, giesme apdainuoti.
Ir giesmė nepabaigta: kai širdis susopo,
Ant dūšios labai sunku ir neramu tapo.
Mat toj pati galybė, ką miškus sugraužė,
Širdį, dūšių apgriuvo... ir giesmę nulaužė.*
(eil. 337–342)

Laiške H. Weberiui (Veberiu) poetas prisimena J. Geitlerio, čekų kalbininko, klausimą: „Jisai, ties, mane klausė, dėl ko aš tą giesmę tais žodžiais pabaigęs: „Mat toj pati galybė, ką miškus sugraužė, / Širdį, dūšių apgriuvo ir giesmę nulaužė“ – ar tai ne visa esanti giesmė? Atsakaiu jam, kad galima yra prailginti. Apie kitas gi giesmes nėra ko kalbėti.“

„Dyvai man, kad Geitleris apie mano „Anykščių šilelį“ daugiau žino ažu mane patį“, – sako A. Baranauskas. Bet jo giesmė anaiptol nėra neužbaigta, ji turi nedviprasmišką parabolę, alegorinę kreivę, kurios užbaiga – tiesiogiškas aplinkos dramatinis perkėlimas į dvasinę sferą. *Anykščių šilelis* turi aiškų sumanymą; siužetinės dalys yra nesudėtingos, nors suguldytos tvirtai; jos nuolat akcentuoja praeities ir dabarties, vaizduotės ir realybės konfliktą, nors įtampą kuria ne epinis vyksmas, o lyrinis išgyvenimas. Lyrinis įkvėpimas yra šios giesmės gyvybė, kurianti išgyvenimo netikėtumų slinktį. Pats siužetas, pagrindinės idėjos plėtotė netikėtumais nepasižymi. Nėra netikėti ir finaliniai žodžiai; jie tik dar labiau sureikšmina lyrinį visos giesmės patosą, dramatišką mažoro ir minoro dermę, plazdėjusią poetiškuose būtojo ir esamojo laiko deriniuose: „Miškan, būdavo, eini – tai net akį veria...“

Kuo gi netikėtas pats J. Geitlerio klausimas? Labiausiai – A. Baranausko atsakymu, atvėrusiu gražią paskutiniųjų *Anykščių šilelio* žodžių dviprasmybę. J. Geitleris turėjo galvoje tiesioginį tų žodžių prasmingumą – palaužta dvasia, nebaigta giesmė, o kiek tos giesmės dar yra likę? A. Baranauskas tikriausiai galvojo ne apie idėjos plėtotę, siužetinį giesmės „prailginimą“, o apie pačią lyrinio išgyvenimo galimybę. Apie „kitas gi giesmes nėra ko kalbėti“ – lyrinis polėkis jose įspraustas į kietus formas rėmus (plg. „Pasikalbėjimą Giesminyko su Lietuva“). Tuo tarpu *Anykščių šilelyje* improvizacinė laisvė gyvybingesnė už racionalią parabolės erdvę. Parabolė aiški, ji užsivėrė, sujungdama minorišką giesmės pradžią su pabaiga. O žodžio skonis, šventumo pajauta („iš to giesmės imas“), lyrinio įkvėpimo palaima dar tvinksi ir masina, kaip masina neišdainuotas jausmas. „Dyvai man, kad Geitleris apie mano „Anykščių šilelį“ daugiau žino ažu mane patį.“ Bet ir lietuvis miške, anot A. Baranausko, dažnai, „ko verkia, nežino“.

*Ė tik junta dažniausiai, kad širdis neskaudžia,
Ė tik pilna pajautų labai ramiai griaudžia;
Ir lyg rasos žemčiūgais gausiai atgaivinta,*

*Ir lyg rasa per veidą ašarėlės krinta.
Paskum ilgai krūtinėj šilelis kvėpuoja;
Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja.
Lyg tarytum ramumas taip dūšion įslinko,
Kad net dūšia kaip varpa pribrendus nulinko.
Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas,
Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas.*
(eil. 183–192)

Lyrinis įkvėpimas, savotiškas šventų gamtos pajautų perteklius yra *Anykščių šilelio spiritus movens*, o šio įkvėpimo ir išankstinės idėjos santykis – A. Baranausko savitumas, įprasminantis jo kūrybą kultūros raidoje. *Anykščių šilelyje* „išsiliejęs patosas buvo naujas lietuvių poezijos bruožas. Savo giliu jausminiu turiniu šis patosas skyrėsi nuo racionalistinės klasicistinių odžių patetikos“ (R. Mikšytė). Bet skyrėsi jisai ir nuo A. Strazdo ar A. Vienažindžio kraštutinio jausmingumo. Pastarųjų dviejų mūsų poetų dainose regime jausmingą stilistiškų liaudies kūrybos formų ilgesį. Tose formose buvo ieškoma autentiškų jautrios sielos virpesių, tiesioginės išraiškos, kenčiančio, o ne kančią vertinančio žodžio. Tai lyrikos credo, teigiantis ne tiek pasaulėjautos sintezę, kiek spontaniškumą.

Lyrinių aspiracijų yra ir K. Donelaičio *Metuose*, tik čia ne jos svarbiausios, o jų moralinė perspektyva. D. Poškos, A. Klemento, V. Zagurskio-Ažukalnio, S. Stanevičiaus, S. Valiūno ir kitų priešaušrio gadynės poetų kūryboje toji moralės perspektyva jau buvo virtusi kūrybos metodu, profesionalumo sąlyga. Išankstinė idėja, o ne spontaniškai prasiveržiantis vaizdas yra šios poezijos principas. K. Donelaitis autentišką kalbos ir aplinkos išgyvenimą mėgino sutvirtinti išankstine idėja, o A. Baranauskas *Anykščių šilelyje* – šį kūrybinį užsiangažavimą „sušildyti“, autentišku išgyvenimu. Tokia yra K. Donelaičio tradicijos parabolė.

Anykščių šilelyje pulsuoja pirmapradis kalbos jausmas, kurio žavesys yra kartu ir to kalbos pirmapradiškumo atradimo džiaugsmas. K. Donelaičiui šis atradimo džiaugsmas nežinomas, tiksliau – jo poetinis pakilumas yra kitoks: „naivioji“ pasaulėjauta ir kalbos organiškumas. K. Donelaičiui yra įgimta, tai natūralus jo pagrindas, kurio jis nereflektuoja; jo entuziazmo esmė – moralinės tiesos aiškinimas. *Anykščių šilelyje* kalbos, jos pirmapradiškumo, kaip poezijos pagrindo ir objekto, pasirinkimas yra sąmoningasis – kalbos jausmas čia jau yra moralės efektingumo laidas, būdas įveikti nekūrybingą profesionalumą. Iš A. Baranausko biografijos žinome, kad akstinių parašyti *Anykščių šilelį* būta labai konkrečių (poetas norėjo parodyti gimtosios lietuvių kalbos poetiškumą). Kartu pabrėžiame, kad vien išorinėmis sąlygomis kūrybinio polėkio neįmanoma paaiškinti, – jų būta ir vidinių. Prie pastarųjų, matyt, reikėtų priskirti ir siekimą įveikti nekūrybingą išankstinių formų ir tiesų erdvę, kurioje sukosi lenkų kalba rašytoji A. Baranausko poezija. Pats poetas tuos eilėraščius yra pavadinęs pirmaisiais savo „proto darbais“, eiliakalyste. „Tai dvasios mintys, vaikiškos, ne iš pilvo“, – yra rašęs A. Baranauskas įžanginiame savo eilių rinkinio eilėraštyje. Ankstyvajai, lenkų kalba rašytajai A. Baranausko poezijai labiau būdingas lenkų poezijos formos ir turinio mėgdžiojimas negu autentiškas balsas. Natūralu, kad autentiškumas, dainavimas „iš pilvo“, plykstelė su giluminiu gimtosios lietuvių kalbos pojūčiu (rašydamas ankstyvuosius eilėraščius lenkų kalbos A. Baranauskas gerai netgi nemokėjo). Įveikti sustingusią neturiningą formą ir trafaretišką, formos neišjudinančią tiesą – vadinas, išskelti pirmapradiškumo kibirkštį iš pačios kalbos. „Kalba ne todėl yra kūryba, kad ji yra pirmą kartą poezija, bet poezija būdinga kalbai, kadangi šioji saugo pirmą kartą kūrybos esmę“ (M. Heidegger). Ne stilizuoti gimtąją kalbą išreikštą liaudies kūrybą, o atskleisti savaiminį pačios liaudies kalbos kūrybingumą. Lyrinio įkvėpimo paslaptis („Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino“) kartu yra ir būdo šiai paslaptčiai išreikšti mįslingumas: „Tos melodijos (liaudies dainų – V. D.) nėra visai tokios, kaip jas dainuoja lietuvių jaunimas, nes nežinau paslapties, kaip išreikšti tą graudulį ir ilgesį, kuris sudaro tikrąjį liaudies dainų grožį“ (iš laiško A. Kašarauskui, kuriam A. Baranauskas siuntė „Šventosios upės apylinkėse, ypač Anykščiuose, dainuojamų liaudies dainų natas“). Kurdamas *Anykščių šilelį* A. Baranauskas išjudino šnekamosios kalbos stichiją, suteikdamas

laisvę savaiminiam vaizdų judėjimui, galinčiam harmonizuoti kelių stilių derinius (plg. aukštojo ir žemojo stilių susipynimus retorinėje giesmės įžangoje), literatūrinę citatą sujungti su autentišku vaizdo aprašymu:

*Čia rausvos, melsvos, pilkos ūmėdės sutūpę –
Linksmutės, gražiai auga, niekas joms nerūpi.
Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako,
Tartum kupkeliai kniūpsti, kaip Mickevičius sako.
Čia nemunės iš kelmo, lepšiai tarp alksnyno,
Čia šalpionai tarp stuobrių dygsta iš skiedryno...*
(eil. 39–44)

Lyrinis įkvėpimas ir žodžio savaimingumas yra *Anykščių šilelio* entuziazmo šaltinis, savotiškas atradimo džiaugsmas, palaikantis jaunatvišką poetinio balso įtampą. Taip formuojama aktyvioji dabartis, poezijos laikas. Dabartis sutampa su ištariama giesmės eilute, su įkvėpto žodžio skambėjimu. „Liemuo liemenį plaka, kaip mendrės siūruoja.“ „Šitą aprašymą pušelių užgirdau pirmąkart iš savo tėtelio metuose 1858. Šitie žodžiai taip pasirodė gražūs, kad parūpo juos giesmėn indėti. Iš to rūpecio ir prasikalė diegas „Anykščių šilelio“, – sako A. Baranauskas. Jo giesmėje ši sudvasinto žodžio jausena pranoksta tai, ką galėtume pavadinti pakilumo ir žodžio harmonijos ilgesiu. Ne harmonijos ilgesys, o jos esamybė tokiais atvejais tampa esminga poetiniam išgyvenimui. Tai iš tiesų klasikinės jausenos pavyzdys, ir turėdami galvoje šį *Anykščių šilelio* aspektą, galėtume sutikti su J. Lindė-Dobilu, sakiusiu, jog „tiek Baranausko, tiek Donelaičio gamtos jausmas nėra romantiškas, bet mistiškai klasiškas. Romantikai, eidami in gamtą, ieškojo paskutinės atramos. <...> Pagal Šilerio [Schiller] teoriją reikia pasakyti, kad jie buvo nustoję harmonijos su savimi <...> šiuo atžvilgiu labai artimas yra jiems mūsų Vienažindys, bet senovės klasikai, Dante ir Baranauskas su Donelaičiu, žiūri in ją visai kitaip“. Vis dėlto poetinis *Anykščių šilelio* laikas nėra statiškas: įkvėpto žodžio skonį, išgyvenimo dabartį čia lydi moralinė žodžio releksija – kalbos stichija, kaip kūrybingas vyksmas, imama suvokti ne vien poetine, bet ir sakraline prasme, verčiančia aktualizuoti būtąjį laiką, praeitį, kai sakrališkumas buvo dvasinio gyvenimo kasdienybė: „Švęsti Lietuvos medžiai *nejautę nuogalio* (nuogumo – V. D.): / Rausvasai žiemos lapas sulaukdavęs žalio.“ Taip sužadinas istorinės harmonijos ilgesys – romantiškumo savybė.

*Ė kur dabar šilelis, buvę miškai šventi,
Kažin kodėl senobėj visiškai išskinti.
Mažir vierą įvedęs Jagiela išskynė,
Kad jau nebetarnautų dievaičiams tėvynė.
Paskum po šias pakalnes, ant seno stuobryno,
Buvę pušys suaugę nuo metų šimtyno:
Tankios, aukštos, lygutės, geltonos kaip žvakės;
Viršūnės esą užė ir liemenys plakės.
Dar atmeną seneliai po šituos smėlynus
Senobių palikimo gražius qžuolynus.
<...>
Žili buvę kaip seniai, samanom apaugę,
Stipri buvę ir stambūs kaip vyrai suaugę,
Ė viežlyvi ir gražūs kaip mūsų jaunimas.
Paskui ilgai šiurpsojęs stuobriuotas lydimas.*
(eil. 217–234)

Istorijos aktualizavimas sieja A. Baranauską su K. Donelaičiu, tačiau kartu ir skiria. „Laikydamas

senovę ir tautinius papročius dorovingumo saugotojais, Baranauskas tęsia Daukanto darbą ir net Donelaičio tradicijas“, – sako V. Mykolaitis-Putinas, nagrinėdamas *Kelionę Petaburkan*. Vis dėlto K. Donelaičiui aktualiau moralė, o A. Baranauskui – laikas. Geriausiai šitai paliudija *Anykščių šilelis*, kuriame laiko nostalgija yra vienas iš lyrizmo komponentų. Uždaras *Metų ratas* inspiruoja moralės patvarumo ilgesį, moralė – šio uždaro pasaulio vertikaloji ašis. O *Anykščių šilelio* laikas – atviras, jis pats yra pasaulėjautos vertikalė, giesmės leitmotyvas, ilgesys. Tai sukuria poetinio pasaulio dinamiškumą, skiriančią A. Baranauską nuo klasikinės jausenos, nuo Homero, su kuriuo lietuvių poeta yra siejęs J. Lindė-Dobilas: „Jo (Homero – V. D.) grožis yra statikos grožis. <...> Jis nepažino dinamikos deivės. <...> Kadangi viskas gražu ir harmoninga ir kartu tvirčiausiai nustatyta ir amžina, tai žmogus būtinai turi būti ramus. <...> Šitą jo, net gerokai mums keistą, ramumą galima būtų ir psichologiškai aiškinti, žiūrėti in jį kaip in pirmą kultūros dvasios reiškinį <...>.“ Dvasios ramumas, gamtos ir žodžio dvasingos pajautos *Anykščių šilelyje* susiję su visą giesmę persmelkiančiu laiko tėkmės pojūčiu. Šis jausmas yra įvardytas klasikiniiais bėgančio laiko atributais – dūlančių miestų, sugriuvusių rūmų įvaizdžiais:

*Kepina saulė nenaudingą plotą,
Į kurį žiūrint taip neramu regis:
Lyg tartum rūmas suiręs, nudegęs,
Lyg kokio miesto išgriuvus pūstynė*
(eil. 14–17)

Bet svarbiau ne įvaizdžiai, o pats istorinio laiko, neatplėšiamo nuo gamtos ir žmogaus likimo, supratimas. Laiko refleksija, inspiruota harmonijos ilgesio, verčia ieškoti universalesnės poetinio pasaulėvaizdžio ir apskritai pasaulėžiūros išėities, negu kad ją siūlo lyrinis gamtos, žodžio ir istorijos išgyvenimas. Lyrinis įkvėpimas yra *Anykščių šilelio* gyvybės laidas, ir vis dėlto visos giesmės koncepcija vargu ar telpa į lyrinio panteizmo, savotiškos pirmapradės kalbos ir pasaulio jausenos rėmus. A. Baranausko giesmei esmingas yra šios lyrinės jausenos ir išankstinės idėjos santykis. Racionali giesmės pabaiga kartu yra ir atviras klausimas, leidžiantis galvoti apie įkvėpto žodžio (taigi ir sakralizuoto – „švęstų ažuolynų“) visagalybės iliuziškumą. Vėliau rašytuose kūriniuose (*Kelionėje Petaburkan*, „Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva“) poetas atkakliai ieško tų sprendinių, kurių būtinybę suponuoja *Anykščių šilelis*. *Kelionėje Petaburkan* ypač ryškiai atsiveria puikus lyrinių intarpų ir išprotautų istorinių ekskursų dialogas. Natūralu, kad ilgainiui buvo eksplikuoti tautiniai, socialiniai, politiniai šio dialogo motyvai, kuriuos suderinti A. Baranauskui buvo neką lengviau, negu ieškoti žodžio grožio paslapties. Dar amžiaus pradžioje K. Puida yra rašęs apie A. Baranauską: „Lietuvių sielos žiniuonis, jos slapčiausias gelmes „Anykščių šilelyje“ atsiekęs, vysk. Antanas visai sumažėjo ir susipainiojo tautiniai-politiniai-socialiniame dialoge.“ Mums šie dramatiški A. Baranausko ieškojimai – ir poeto likimas, kuriame romantiškumo buvo daugiau negu klasiškumo.

1985

Vaidotas Daunys, *Pastoviujų vertybių versmė*, sudarė Elvyra Usačiovaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 28–35.